

به جهاد سازندگی غالباً از زاویه نقش آن در محرومیت زدایی و تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی پرداخته شده است؛ اما آنچه جهاد را از بسیاری از نهادهایی با مأموریت مشابه (چه معاصر و چه گذشته) متمایز می‌سازد، اتکای قابل توجه این نهاد به «نیروی مردم» در تحقق عدالت است.

مردمی بودن یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین ویژگی‌های جهاد است که از نوع شکل‌گیری این نهاد تا ساختار و سبک عملیات آن را متأثر می‌کند. مقوله مردمی بودن در جهاد سازندگی مبتنی بر تأکید آیه قرآنی «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» است که نقش بنیادین رهبر جامعه اسلامی را نه تحقق مستقیم قسط که وارد کردن مردم به فرایند اجتماعی تحقق آن می‌داند.

در نگاهی کلان سبک رهبری امام خمینی و مواجهه ایشان با مسائل را نیز می‌توان براساس همین الگو تبیین کرد. امام متناسب با شبکه مسائل جامعه در ابتدای انقلاب اسلامی به زمینه‌سازی برای حضور مردم در فرایند اجتماعی حل این مسائل از طریق ایجاد نهادهای مردمی اقدام می‌کردند. شکل‌گیری جهاد سازندگی در زمینه توسعه روستایی، بنیاد مسکن در زمینه مسئله ساخت مسکن محرومان، کمیته‌های انقلاب و سپاه در حوزه امنیت و کمیته امداد در زمینه فقرزدایی نمونه‌هایی از بسترسازی بنیان‌گذار انقلاب به منظور حضور مردم و استفاده از توان آن‌ها در تحقق فرایند شکل‌دهی به جامعه اسلامی است. شکل‌گیری جهاد از پایه به شکل خودجوش و مردمی و براساس هدف «کار برای مردم» بود؛ اما موفقیت این نهاد در به‌کارگیری مشارکت فعالانه مردم در انجام مأموریت باعث شد این عنصر به «کار با مردم برای مردم» ارتقا پیدا کند؛ در واقع همین عنصر است که موجب جذب مردم و ارتباط قلبی نیروهای جهادی با آن‌ها و تبدیل شدن آنان به مرجع روستاییان در زمینه‌های مختلف می‌شود. این مسئله به شکلی بوده است که بسیاری از جهادگران حتی در مسائلی مانند مسائل خانوادگی و رأی دادن در انتخابات نیز مورد رجوع بخش‌های قابل توجهی از جامعه روستایی بوده‌اند که در ابتدای انقلاب بخش عمده جامعه ایران را تشکیل می‌داده است.

مطالعه نحوه شکل‌گیری و فعالیت جهاد سازندگی نشان می‌دهد در این نهاد (به ویژه در سال‌های ابتدایی فعالیت) مرز بین روابط حکومت و جامعه و بالخصوص مرز بین حکومت‌ها و جنبش‌ها بسیار مبهم بوده است. به‌طور عمده این مسئله به این دلیل است که جهاد سازندگی به‌طور هم‌زمان از پایین (سطح جامعه) و بالا (سطح حکومت) بسیج شد و از این جهت سیر تطور آن رانمی‌توان بر هیچ‌یک از نظریه‌های توسعه منطقه‌ای تطبیق داد. ماهیت جمهورمحور جهاد، ابعاد و زمینه‌های گوناگونی دارد که به شکل مختصر به بخشی از آن اشاره می‌شود.